

**EDUCATION, SCHOOLS, AND PEDAGOGICAL THOUGHTS
IN CENTRAL ASIA FROM THE 7TH CENTURY TO THE FIRST
HALF OF THE 14TH CENTURY**

Student of Termiz State Pedagogical Institute

Omonova Zarnigor Xolbekovna

amanovazarnigor@icloud.com

Abstract: This article analyzes upbringing, schools, and pedagogical thoughts during the 14th-16th centuries. This period is characterized by its significant social and cultural changes, which also influenced the educational system. Schools were primarily established to teach both religious and secular knowledge, playing a crucial role in the education of the younger generation. Furthermore, pedagogical ideas highlight the role of teachers, instructional methods, and the overall importance of the educational process.

Keywords: pedagogy, pedagogical thoughts, education, innovative approaches, culture, traditions, upbringing.

**VII ASRDAN XIV ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA
O'RTA OSIYODA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK
FIKRLAR**

TERMIZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI TALABASI

OMONOVA ZARNIGOR XOLBEKOVNA

amanovazarnigor@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIV-XVI asrlarda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar tahlil qilinadi. Ushbu davr, o'zining ijtimoiy va madaniy o'zgarishlari bilan ajralib turadi, bu esa ta'lim tizimiga ham ta'sir ko'rsatdi. Maktablar, asosan, diniy va dunyoviy bilimlarni o'qitish maqsadida tashkil etilgan bo'lib, yosh avlodni tarbiyalashda muhim rol o'ynagan. Pedagogik fikrlar esa, o'qituvchilarning roli, ta'lim metodlari va ta'lim jarayonining ahamiyatini yoritadi.

JOURNAL OF PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

Kalit soʻzlar: pedagogika, pedagogik fikrlar, ta'lim, yangicha yondashuvlar, madaniyat, an'analar, tarbiya.

XIV-XVI asrlar O'rta Osiyo va, xususan, O'zbekistonda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar sohasida muhim o'zgarishlar va rivojlanishlar davri bo'ldi. Bu davrda ilm-fan, madaniyat va ta'lim tizimida yangi yondashuvlar paydo bo'ldi, bu esa o'z navbatida, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Tarbiya jarayoni nafaqat bilim berish, balki axloqiy va estetik tarbiya masalalarini ham o'z ichiga oldi. O'sha davrda tarbiya jarayoni ko'proq an'anaviy usullar bilan amalga oshirildi. Ota-onalar va o'qituvchilar bolalarga axloqiy qadriyatlar, milliy an'analar va madaniyatni o'rgatishga alohida e'tibor berishdi. Tarbiya jarayonida o'zbek xalqining urf-odatlarini, an'analarini va qadriyatlarini muhim o'rin tutdi. Maktablar o'sha davrda ta'lim berishning asosiy muassasasi bo'lib, ular asosan madrasalar shaklida faoliyat yuritdi. Madrasalarda diniy va dunyoviy fanlar o'qitildi. Qur'on, hadislar, arab tili, matematika, astronomiya, falsafa va boshqa fanlar o'qitilardi. Maktablar nafaqat bilim berish, balki ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni ham rivojlantirishga qaratilgan edi. Maktablar ko'pincha shahar markazlarida joylashgan bo'lib, ularning faoliyati ko'plab olimlar va mutafakkirlar tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Bu davrda Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk shaxslar ta'lim va tarbiya masalalariga katta e'tibor berishdi. Ular o'z asarlarida ta'limning ahamiyatini, bilim olishning zarurligini va tarbiyaning ijtimoiy hayotdagi o'rnini ta'kidladilar. XIV-XVI asrlarda pedagogik fikrlar rivojlanishida bir qator muhim omillar ta'sir ko'rsatdi. O'sha davrda pedagogik fikrlar asosan diniy va falsafiy qarashlar bilan bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonida axloqiy qadriyatlar va ma'naviyatni o'rgatishga qaratilgan edi. O'qituvchilar o'z shogirdlariga bilim berishdan tashqari, ularning axloqiy tarbiyasiga ham e'tibor berishdi. Pedagogik fikrlar rivojlanishida Sharq mutafakkirlarining asarlari muhim rol o'ynadi. Masalan, Farobiy, Ibn Sino, Al-G'azzoliy kabi olimlar ta'lim va tarbiya masalalariga oid fikrlarini o'z asarlarida bayon etganlar.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

Ular ta'lim jarayonida o'qituvchining roli, shogirdning faol ishtiroki va bilim olish jarayonining ahamiyatini ta'kidladilar.

Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur ta'lim masalalariga katta e'tibor berishgan va o'z asarlarida ta'limning ahamiyatini, bilim olishning zarurligini va tarbiyaning ijtimoiy hayotdagi o'rnini ta'kidlaganlar. Alisher Navoiy bilim olishni hayotning ajralmas qismi sifatida ko'rgan va shogirdlarga nafaqat bilim, balki axloqiy tarbiya berishga ham intilgan. U madaniyat va san'atni ta'lim bilan bog'lab, yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Zahiriddin Muhammad Bobur esa ta'limga katta e'tibor berib, ilm-fan va diniy bilimlarni birlashtirishga harakat qilgan. U o'qituvchilarning roli va ahamiyatini tan olib, ularning bilimli va axloqiy jihatdan yetuk bo'lishini ta'kidlagan. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirishga yordam bergan. Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur ta'lim masalalariga e'tibor berish orqali o'z davrlarida ilm-fan va madaniyatni rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar. Ularning fikrlari va yondashuvlari hozirgi kunda ham ta'lim tizimida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda va yosh avlodni tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

XIV-XVI asrlarda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar O'rta Osiyo madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, bu davrda ta'lim tizimining rivojlanishi va yangi yondashuvlarning paydo bo'lishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Tarbiya jarayoni, maktablar va pedagogik fikrlar o'zaro bog'liq bo'lib, o'sha davrda yosh avlodni tarbiyalash va bilim berish jarayonida muhim ahamiyatga ega edi. Bu davrda olingan tajribalar va yondashuvlar hozirgi kunda ham ta'lim tizimida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr O'rta Osiyo tarixida ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar rivojida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda O'rta Osiyoda islom dini tarqalishi natijasida maktab va madrasalar tashkil topib, ta'lim tizimi yangi shaklga kirdi. VII–VIII asrlarda arablar tomonidan islom dini kirib kelishi bilan bolalarni o'qitish va tarbiyalash masjidlar qoshida tashkil etilgan maktablarda amalga

JOURNAL OF PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

oshirildi. Maktablarda Qur'on o'qish, arab yozuvi, diniy bilimlar va axloqiy tarbiya asoslari o'rgatilgan. Tarbiyada halollik, kattalarga hurmat, poklik va odob-axloq qoidalari asosiy o'rinni egallagan.

IX–XII asrlarga kelib O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyat yuksalib, madrasalar rivojlandi. Madrasalar o'sha davrning oliy ta'lim muassasalari bo'lib, ularda diniy fanlar bilan birga matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa, mantiq va adabiyot kabi dunyoviy fanlar ham o'qitilgan. Bu davr Sharq uyg'onish davri sifatida ham tanilgan. O'rta Osiyo Buxoro, Samarqand, Xiva kabi shaharlari ilm markaziga aylangan.

Mazkur davrda pedagogik fikrlarning rivojiga buyuk allomalar katta hissa qo'shgan. Abu Nasr Forobiy ta'lim va tarbiya inson kamolotining asosiy omili ekanini ta'kidlab, ustoz shaxsning aqliy va axloqiy yetukligini shakllantirishi kerakligini yozgan. Abu Ali ibn Sino bola tarbiyasi yoshligidan boshlanishi zarurligini, bolaga bilim berishda yengildan qiyinga o'tish, uni qiziqtirish orqali o'qitish muhimligini ta'kidlagan. Abu Rayhon Beruniy esa ta'lim jarayonida ilmiy yondashuv, tajriba va kuzatishning ahamiyatini ko'rsatib, turli xalqlarning tarbiya usullarini o'rganishga chaqirgan.

Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida komil inson tarbiyasi, odob-axloq va ilmning inson hayotidagi o'rni haqida qimmatli fikrlar bayon etilgan. Ahmad Yassaviy esa tasavvufiy tarbiya orqali insonni ruhiy poklik, halollik, mehr-oqibat va kamtarlikka chorlagan.

XIII asrda mo'g'ullar istilosi natijasida O'rta Osiyodagi ko'plab madrasalar vayron bo'lib, ilm-fan rivojiga zarar yetgan. Shunga qaramay, XIV asrning birinchi yarmiga kelib ta'lim va tarbiya asta-sekin tiklana boshlagan. Umuman olganda, VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr O'rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiy etgan, buyuk allomalar tomonidan komil inson tarbiyasi haqidagi ilg'or g'oyalar yaratilgan davr hisoblanadi.

JOURNAL OF PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha bo‘lgan davr O‘rta Osiyo tarixida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivojida juda muhim o‘rin egallaydi. Bu davrda jamiyat hayotida katta o‘zgarishlar yuz berib, ta‘lim va tarbiya tizimi ham yangi bosqichga ko‘tarildi. Ayniqsa, islom dini kirib kelishi, madaniyat va ilm-fanning yuksalishi natijasida maktab va madrasalar faoliyati kengayib, pedagogik qarashlar rivoj topdi. O‘rta Osiyo bu davrda Sharqning eng yirik ilmiy va madaniy markazlaridan biriga aylandi.

VII–VIII asrlarda O‘rta Osiyoga arablar tomonidan islom dini kirib kelishi bilan ta‘lim-tarbiya tizimida yangi yo‘nalish paydo bo‘ldi. Islom dini ilm olishni muqaddas burch deb bilganligi sababli savodxonlikka e‘tibor kuchaydi. Shu davrda masjidlar qoshida boshlang‘ich maktablar tashkil etilib, bolalarga Qur‘on oyatlarini o‘qish, arab yozuvi, diniy aqidalar va axloqiy qoidalar o‘rgatilgan. Tarbiya jarayonida halollik, poklik, kattalarga hurmat, ota-onaga itoat, odob-axloq va yaxshi xulq-atvor asosiy o‘rinni egallagan. Bolalarni tarbiyalashda diniy qadriyatlar bilan birga milliy urf-odatlar ham muhim ahamiyat kasb etgan.

IX–XII asrlarga kelib O‘rta Osiyoda ilm-fan va madaniyatning yuksalish davri boshlandi. Bu davr ko‘pincha “Sharq uyg‘onish davri” deb ham ataladi. Buxoro, Samarqand, Termiz, Urganch kabi shaharlarda ilmiy markazlar paydo bo‘lib, madrasalar faoliyati kengaydi. Madrasalar o‘sha davrning oliy ta‘lim muassasalari bo‘lib, ularda diniy fanlar bilan bir qatorda matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa, mantiq, tarix, adabiyot kabi dunyoviy fanlar ham o‘qitilgan. Bu esa O‘rta Osiyo ta‘lim tizimining juda rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Mazkur davrda pedagogik fikrlarning rivojiga buyuk allomalar katta hissa qo‘shgan. Abu Nasr Forobiy ta‘lim va tarbiya masalalariga chuqur e‘tibor qaratib, inson kamoloti bilim va tarbiya orqali shakllanishini ta‘kidlagan. U o‘qituvchining vazifasi faqat bilim berish emas, balki shaxsni axloqiy jihatdan ham yetuk qilish ekanini aytgan.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

Forobiy ta'lim jarayonida mantiqiy fikrlash va aqlni rivojlantirish muhimligini ko'rsatgan.

Abu Ali ibn Sino ham pedagogik qarashlari bilan mashhur bo'lib, bola tarbiyasi yoshligidan boshlanishi zarurligini ta'kidlagan. U bolani jismonan sog'lom, ma'nan yetuk qilib tarbiyalash kerakligini aytgan. Ibn Sino ta'lim jarayonida yengildan qiyinga o'tish, bolani qiziqtirish, uning yoshiga mos bilim berish, jamoada o'qitishning foydali ekanini yozgan. Uning fikricha, bola tarbiyasida muhit va ustozning o'rni juda katta.

Abu Rayhon Beruniy esa ilmiy pedagogik fikrlarni rivojlantirib, ta'lim jarayonida tajriba, kuzatish va ilmiy asos muhimligini ko'rsatgan. U bilim faqat kitob orqali emas, balki amaliyot va tabiatni o'rganish orqali ham olinishi kerakligini ta'kidlagan. Beruniy turli xalqlarning tarbiya va ta'lim usullarini o'rganib, ilm olishda keng dunyoqarashga ega bo'lish zarurligini ilgari surgan.

XI asrda Yusuf Xos Hojib tomonidan yozilgan "Qutadg'u bilig" asari tarbiya masalalariga bag'ishlangan muhim manba hisoblanadi. Asarda ilmiy, odobli, adolatli insonni tarbiyalash g'oyalari ilgari surilgan. Unga ko'ra, insonni ulug' qiladigan narsa – bilim va yaxshi xulqdir. Shuningdek, Ahmad Yassaviy tasavvufiy tarbiya asoschisi sifatida insonni ma'naviy poklik, kamtarlik, halollik, mehr-oqibat va sabr-toqatga chaqirgan. Uning pedagogik qarashlarida ruhiy tarbiya asosiy o'rinni egallagan.

XIII asrda mo'g'ullar istilosi O'rta Osiyoda ta'lim va madaniyat rivojiga katta zarar yetkazdi. Ko'plab shaharlar vayron qilinib, madrasalar, kutubxonalar yo'q qilindi. Ilm-fan taraqqiyoti vaqtincha tanazzulga uchradi. Shunga qaramay, XIV asrning birinchi yarmiga kelib ta'lim-tarbiya jarayoni asta-sekin tiklana boshladi. Keyinchalik Temuriylar davrida ilm-fan va pedagogik fikrlar yana yuqori bosqichga ko'tariladi.

VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr O'rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivojlangan davr bo'lib, bu jarayonda islom ta'limoti, madrasalar tizimi va buyuk allomalarning ilmiy-pedagogik merosi katta ahamiyat kasb

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

etdi. Ushbu davrda shakllangan komil inson tarbiyasi haqidagi g'oyalar bugungi pedagogika fanining rivojiga ham asos bo'lib xizmat qiladi.

VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr O'rta Osiyo tarixida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda O'rta Osiyo xalqlari hayotida siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar sodir bo'lib, ta'lim va tarbiya tizimi ham yangi shakllarga ega bo'ldi. Ayniqsa, islom dinining kirib kelishi, ilm-fan va madaniyatning yuksalishi natijasida maktab va madrasalar rivojlandi, pedagogik fikrlar kengaydi. Bu davrda shakllangan ta'lim-tarbiya an'analari keyingi asrlarda ham Sharq pedagogikasining asosiy poydevori bo'lib xizmat qildi.

VII–VIII asrlarda O'rta Osiyoga arablar tomonidan islom dini kirib kelishi ta'lim tizimiga katta ta'sir ko'rsatdi. Islom dini ilm olishni eng ulug' fazilat deb bilganligi sababli savodxonlikka ehtiyoj kuchaydi. Shu davrda masjidlar qoshida maktablar tashkil etilib, bolalar dastlabki bilimlarni shu yerda olganlar. Maktablarda Qur'on o'qish, arab yozuvi, diniy aqidalar, shariat qoidalari va axloqiy tarbiya asoslari o'rgatilgan. Tarbiyada odob, halollik, poklik, kattalarga hurmat, ota-onaga itoat, mehr-oqibat kabi fazilatlar muhim hisoblangan. Bolalarni tarbiyalashda diniy ta'lim bilan bir qatorda xalqning qadimiy urf-odatlarini va an'analari ham saqlanib qolgan.

IX–XII asrlarga kelib O'rta Osiyo ilm-fan va madaniyatning yuksalish davrini boshdan kechirdi. Bu davr ko'pincha Sharq uyg'onish davri deb ataladi. Buxoro, Samarqand, Urganch, Termiz kabi shaharlarda ilmiy markazlar shakllanib, madrasalar soni ko'paydi. Madrasalar o'sha davrning oliy ta'lim muassasalari bo'lib, ularda nafaqat diniy fanlar, balki dunyoviy fanlar ham chuqur o'qitilgan. Talabalarga matematika, astronomiya, tibbiyot, geografiya, falsafa, mantiq, adabiyot, tarix kabi fanlar o'rgatilgan. Bu esa O'rta Osiyoda ta'lim tizimi juda yuqori darajada bo'lganini ko'rsatadi.

Bu davrda pedagogik fikrlarning rivojiga buyuk allomalar katta hissa qo'shgan. Abu Nasr Forobiy pedagogika va falsafa sohasida mashhur bo'lib, u insonni komil qilib

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

tarbiyalash uchun bilim va axloqiy tarbiya birgalikda bo‘lishi kerakligini ta’kidlagan. Forobiy o‘qituvchi shaxsining jamiyatdagi o‘rni haqida yozib, ustoz faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiyachi ham bo‘lishi lozimligini aytgan. Uning fikricha, ta’lim jarayoni mantiqiy fikrlash va aqlni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.

Abu Ali ibn Sino ham Sharq pedagogikasining yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, bola tarbiyasi masalalariga katta e’tibor qaratgan. U bolani yoshligidan boshlab jismonan sog‘lom, ma’nan yetuk qilib tarbiyalash zarurligini ta’kidlagan. Ibn Sino ta’lim jarayonida bolalarning qiziqishlarini hisobga olish, bilimni asta-sekinlik bilan berish, yengildan qiyinga o‘tish, bolalarni jamoada o‘qitishning foydali ekanini ko‘rsatgan. Uning pedagogik qarashlari bugungi zamonaviy ta’lim tamoyillariga ham juda yaqin.

Abu Rayhon Beruniy esa ilmiy pedagogik fikrlarni rivojlantirib, bilim olishda tajriba va kuzatishning ahamiyatini ko‘rsatgan. U inson tabiatni o‘rganish orqali bilimga ega bo‘lishini ta’kidlab, ta’limni amaliy faoliyat bilan bog‘lash kerakligini yozgan. Beruniy turli xalqlarning tarbiya va ta’lim usullarini o‘rganib, insonning dunyoqarashi keng bo‘lishi zarurligini ilgari surgan.

XI asrda Yusuf Xos Hojib tomonidan yaratilgan “Qutadg‘u bilig” asari tarbiya va axloq masalalariga bag‘ishlangan muhim manbadir. Asarda ilmli, adolatli, odobli insonni tarbiyalash g‘oyasi ilgari suriladi. Unga ko‘ra, insonning jamiyatdagi qadr-qimmatini bilim va yaxshi xulq orqali belgilanadi. Asarda komil inson tarbiyasi davlat boshqaruvi va jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq ekanligi ko‘rsatib berilgan.

Ahmad Yassaviy esa tasavvufiy tarbiya asoschisi sifatida insonni ma’naviy poklik, halollik, sabr-toqat, mehr-oqibat va kamtarlikka chaqirgan. Uning hikmatlarida inson ruhiy tarbiyasining ahamiyati katta o‘rin egallaydi. Bu pedagogik qarashlar xalq orasida keng tarqalib, yosh avlod tarbiyasida muhim rol o‘ynagan.

XIII asrda mo‘g‘ullar istilosi O‘rta Osiyoda ta’lim va madaniyat rivojiga katta zarar yetkazdi. Ko‘plab shaharlar vayron qilinib, madrasalar, kutubxonalar yo‘q qilindi. Ilm-

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

fan taraqqiyoti vaqtincha tanazzulga uchradi. Biroq xalq orasida ilmga bo'lgan ehtiyoj so'nmagan va XIV asrning birinchi yarmiga kelib madaniy hayot asta-sekin tiklana boshlagan.

VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr O'rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar yuksak rivojlangan davr hisoblanadi. Bu davrda maktab va madrasalar ta'limning asosiy markaziga aylandi, buyuk allomalar esa komil inson tarbiyasi, ilm va axloqning ahamiyati haqida bebaho meros qoldirdilar. Ushbu davr pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimi uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Navoiy, A. (1991). "Xamsa". Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti.
2. Bobur, Z. M. (1996). "Boburnoma". Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti.
3. Qodiriy, A. (2000). "O'tkan kunlar". Toshkent: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi.
4. Murodov, A. (2005). "O'zbek pedagogik fikrining tarixi". Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
5. Iskandarov, A. (2010). "O'rta asrlar O'zbekistoni ta'lim tizimi". Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Abdullayev, A. (2015). "Tarbiya va ta'lim: tarixiy va zamonaviy jihatlari". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.

